

Розшук організаторів осередків ОУН у Запорізькій області: від покарання до спроб інфільтрації у «закордонне націоналістичне середовище»

Мета дослідження – на підставі аналізу документів радянських органів державної безпеки та нарративних джерел дослідити здійснення спеціальних агентурно-оперативних заходів стосовно організаторів мережі підпілля ОУН на території Запорізької області.

Методологія і методи. Провідними для дослідження стали принципи історизму та об'єктивності. Для досягнення визначеної мети використано комплекс загальнонаукових та спеціальних історичних методів наукового пізнання, зокрема хронологічного та порівняльно-історичного. Методи герменевтики та критичного аналізу історичного джерела були провідними під час аналізу документів радянських органів державної безпеки.

Висновки. Автор встановив кількісний та персональний склад похідної групи ОУН, яка восени 1941 р. прибула до Запоріжжя для створення мережі націоналістичного підпілля у регіоні. Дослідницька увага також була зосереджена на агентурно-оперативних заходах, що здійснювалися співробітниками радянських органів державної безпеки для розшуку організаторів оунівських осередків у Запорізькій області. Причиною активного розшуку членів ОУН стало не лише покарання за боротьбу за незалежність України, яку чекісти інтерпретували як «антирадянську діяльність». Співробітники держбезпеки намагалися розширити можливості для інфільтрації в осередки української політичної еміграції. Оперативники КДБ вибудовували стратегію агентурно-оперативних заходів таким чином, щоб залучити до агентурної мережі колишніх керівників ОУН різного рівня, що на перспективу дозволило б проводити спеціальні заходи зсередини українських організацій та груп, які перебували у «західному світі».

Ключові слова: Запоріжжя, МДБ, КДБ, органи державної безпеки, ОУН, похідна група.

* *Щур Юрій Ігорович* – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету; zndcpp@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7480-4245>.

Діяльність похідних груп Організації українських націоналістів (ОУН)¹ і створення перших осередків націоналістичного підпілля на території сучасної Запорізької області вже звернули на себе увагу дослідників. Першим кілька сторінок цій проблемі у загальному контексті діяльності націоналістичного підпілля на Наддніпрянщині присвятив військовий історик, член ОУН Лев Шанковський у спеціальному дослідженні «Похідні групи ОУН».

Незважаючи на те, що він користувався архівними матеріалами Закордонного представництва Української головної визвольної ради, зокрема звітами оунівців з терену, книга містить неточності, які дослідники помічали під час опрацювання спогадів безпосередніх учасників подій та розсекречених документів радянських органів державної безпеки. Зокрема, у книзі Л. Шанковського керівником південної похідної групи ОУН названий Іван Клим («Митар»), а до здобутків оунівців у Запоріжжі віднесено створення органів самоврядування, народної міліції та газети «Нове Запоріжжя»². Разом із тим, згідно із спогадами учасника похідної групи Івана Молодія, які також підтверджуються документами із Державного архіву Запорізької області та архівного підрозділу УСБУ в Запорізькій області, керівником підгрупи був Василь Пастушенко, який очолив місцевий обласний провід³.

Інформацію про успіхи у створенні органів самоврядування ставили під сумнів звіти Айнзацгрупи «Ц» (Einsatzgruppe C) про політичну ситуацію у Запоріжжі. У донесенні № 143 від 8 грудня 1941 р. зазначалося, що у місті на усі відповідальні посади вдалося призначити місцевих фольксдойчів, росіян та українців

¹ У дослідженні скорочена назва «ОУН» подається на означення Організації українських націоналістів «бандерівської» або «революційної» її фракції.

² Шанковський Л. Похідні групи ОУН: причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр. – Мюнхен: Укр. самостійник, 1958. – С. 160.

³ Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі ... моя любов, моє горе // Закерзоння. Спомини вояків УПА / підг. Б. Гук. – Варшава: Тирса, 1997. – Т. 3. – С. 42.

ще до прибуття членів ОУН. Також акцентувалася увага, що усі намагання оунівців змінити такий стан речей були марними⁴. Не знайшла підтвердження теза, що І. Клим після того, як був змушений залишити Запоріжжя через загрозу арешту співробітниками СД восени 1941 р., повернувся до міста у січні 1942 р. і саме після цього спостерігалася активізація діяльності місцевої ОУН.

Згадка про прихід похідної групи ОУН до Запоріжжя міститься у книзі «Український націоналізм» Джона Армстронга. Досліджуючи діяльність оунівців на Наддніпрянщині, він зазначив, що німецька поліція зафіксувала появу 15 членів ОУН у Запоріжжі на початку жовтня 1941 р. і стежила за їхніми намаганнями закріпитися на адміністративних посадах. Д. Армстронг вважав, що ці люди були розстріляні німцями і формування осередків ОУН у регіоні припинилося⁵. Насправді ж, виявлені у жовтні 1941 р. німцями члени ОУН не були розстріляні, а в примусовому порядку відправлені із Запоріжжя до Галичини (та й то далеко не всі). Тезу дослідника про відсутність інформації про ОУН у Запоріжжі можна частково пояснити датою публікації його книги, яка побачила світ на три роки раніше від «Похідних груп ОУН» Л. Шанковського. Однак незрозуміло, чому у двох наступних перевиданнях «Українського націоналізму» до текстової частини не було зроблено коректури.

У дослідженні Володимира Нікольського «Підпілля ОУН(б) у Донбасі» згадувався провідник Запорізької підгрупи під організаційним псевдонімом «Федіра Кальба»⁶. Згодом було встановлено, що цим псевдонімом користувався майбутній керівник Запорізького обласного проводу ОУН Василь Пастушенко.

⁴ Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). – Львів: Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича НАН України; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка; Ін-т укр. археог. та джерелозн. ім. М. Грушевського НАН України, 1998. – Т. 2. – С. 71.

⁵ Армстронг Дж. Украинский национализм. Факты и исследования / пер. с англ. П. В. Бехтина. – М: ЗАО Центрполиграф, 2008. – С. 311.

⁶ Нікольський В. Підпілля ОУН(б) у Донбасі. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – С. 22.

Серед підпільників, які діяли на Донеччині, В. Нікольський назвав також Степана Кащенко-Держка, який у 1941 р. був членом Запорізького обласного проводу⁷. Можливо, саме його мав на увазі І. Молодій, коли під час допиту 1948 р. перераховував членів Запорізького обласного проводу. Серед інших тут фігурував неідентифікований «Степан»⁸.

Валерій Мороко у навчальному посібнику до спецкурсу «Запорізьке Подніпров'я у 40-ві рр. ХХ – початку ХХІ ст.» узагальнив доступні на той час матеріали про похідні групи ОУН та діяльність націоналістів на Запоріжжі під час нацистської окупації⁹. У згаданому дослідженні наявні помилки та неточності, пов'язані із джерелами, на які посилався автор. Зокрема, це стосується інформації стосовно ролі І. Кліма в діяльності запорізької ОУН, про яку ішлося вище.

Історія створення та діяльності осередків ОУН на території сучасної Запорізької області у 1940–1945 рр. досліджені автором статті¹⁰. Разом із тим, визначені хронологічні рамки дослідження вплинули на те, що тема боротьби радянських органів державної безпеки з учасниками похідних груп, які були організаторами осередків ОУН на Запоріжжі у 1941 р., обмежилася лише першими роками після повернення радянської влади (1943–1945 рр.).

Більшість джерел з історії діяльності ОУН на Запоріжжі на сьогодні не опубліковані і зберігаються в архівосховищах різного підпорядкування. Це, головним чином, архівно-кримінальні справи та оперативні матеріали радянських органів державної безпеки. Останні збирали інформацію за допомогою «оперативних можливостей». Це відомості, отримані від інфор-

⁷ Нікольський В. Підпілля ОУН(б) у Донбасі. – С. 35.

⁸ Держархів Запорізької обл., ф. Р. 5747, оп. 3, спр. 107, арк.158.

⁹ Мороко В. Запорізька область у радянсько-німецькій війні 1941–1945 рр.: навч. посіб. до спецкурсу «Запорізьке Подніпров'я у 40-і рр. ХХ – на початку ХХІ ст.». – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – Ч. 1. – 35 с.

¹⁰ Щур Ю. ОУН на території Запорізької області. 1940–1945. Документи і матеріали // Літопис УПА. Серія «Бібліотека». – Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2018. – Т. 14. – 648 с.

маторів, агентів, секретних співробітників, шляхом негласного спостереження за людьми й виявлення необхідних даних тощо. Разом із тим, варто враховувати, що такі матеріали можуть бути суб'єктивними, містити спеціально спотворені або перебільшені дані (в залежності від того, хто був автором документу)¹¹.

Отримані матеріали опрацьовувалися й систематизувалися у регіональних доповідних записках про оперативну ситуацію та агентурно-оперативну роботу і направлялися керівництву республіканських органів держбезпеки. Деякі доповідні записки стосувалися конкретно боротьби з «українським антирадянсько-націоналістичним підпіллям». У таких документах міститься також інформація про найважливіші агентурні справи, справи-формуляри, статистичні дані щодо організації агентурно-оперативної роботи, характеристика агентів тощо¹².

Важливість подібних джерел для дослідження історії діяльності ОУН на території Запорізької області – безсумнівна. Вони дозволили не лише дізнатися інформацію про той чи інший осередок націоналістичного підпілля, але й, перш за все, простежити зсередини роботу радянських органів держбезпеки з ліквідації та нейтралізації ОУН, зокрема зрозуміти логіку тогочасних подій.

Німецько-радянську війну, неминучий початок якої був очевидний, Провід ОУН вирішив використати для поширення організаційної мережі на усю українську етнічну територію. Відповідно, було створено три основні похідні групи, кожній з яких визначено конкретну територію діяльності. Усім учасникам похідних груп необхідно було добре й усебічно вивчити запланований терен, а також ознайомитися з подіями радянського періоду, які там відбувалися. Похідні групи забезпечувалися топографічними картами, довідниками, путівниками тощо. Підпільники, відповідальні за розбудову ОУН на території За-

¹¹ Подкур Р., Ченцов В. Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ. – Тернополь: Збруч, 2010. – С. 304, 340.

¹² ГДА СБ України, ф. 2, оп. 95, спр. 58, арк. 1–21.

порізької області, входили до складу Південної похідної групи, яку очолював Тиміш Семчишин («Річка»)¹³.

Кожна похідна група поділялася на підгрупи, а ті, у свою чергу, на рої, що комплектувалися по 10–12 осіб. Організаційним та політичним проводом були керівник, його заступник та пропагандист. Їхніми обов'язками були організація й проведення зборів громадськості у всіх населених пунктах на шляху маршруту. За потребою, серед особового складу рою призначалися особи, відповідальні за господарство, нічліг, зв'язок та безпеку¹⁴.

За наявними на сьогоднішній день матеріалами, спробуємо встановити учасників похідної групи, які направлялися до Запоріжжя для налагодження мережі ОУН в регіоні. У свідченнях провідника Південної похідної групи Тимоша Семчишина згадувалися керівник запорізької підгрупи Федір Кальба (псевдонім Василя Пастушенка) та член запорізької підгрупи Микола Сливка¹⁵. Наявні дані доповнилися свідченнями Мефодія Павлишина, який згадував про члена запорізького обласного проводу Степана Держка та «Мацуоку»¹⁶. Останній фігурував також у спогадах однієї із учасниць Південної похідної групи¹⁷.

У звітах про відхід окремих відділів згадувалися, із прив'язкою до маршруту на Запоріжжя, Володимир Вовк та Микола Федоренко¹⁸. Останній був мешканцем Оріхівського району і у 1940 р. був відряджений до Львівської області для роботи у комітеті заготівель. На початку війни залучений до ОУН й у складі похідної групи був відправлений до попереднього місця про-

¹³ Кук В. Державотворча діяльність ОУН у 1941 році. Акт відновлення Української Держави від 30 червня 1941 року // Народознавчі зошити. – 2002. – № 5–6. – С. 393.

¹⁴ Чубай М. Рейд організаторів ОУН від Попраду по Чорне море. – Мюнхен: Сісеро, 1952. – С. 6–7.

¹⁵ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 1, арк. 88–90.

¹⁶ Там само, арк. 134–135.

¹⁷ Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941–1955. – К.: Укр. видав. спілка, 2005. – С. 37.

¹⁸ Там само. – С. 22, 25.

живання для організації мережі підпілля¹⁹. В архівних слідчих матеріалах також міститься згадка про члена похідної групи Дмитра Бялого²⁰.

За спогадами І. Молодія, на Запоріжжя направлялася підгрупа «Г» Південної похідної групи, яку очолив В. Пастушенко. Підгрупа поділялася на три рої, зокрема сам автор спогадів належав до рою «Л». Провідником рою був Микола Федисів. І. Молодій писав, що до складу штабу підгрупи «Г» входили В. Пастушенко (провідник), Іван Клим, Степан та Ілько, а також Степан Держко. Окремо він згадував, що господарським референтом його рою «Л» був Дмитро Білинський²¹. Ця інформація дещо відрізняється від свідчень того ж І. Молодія, які він надав під час слідства у 1948 р. Тоді він називав таких учасників групи: Іван Молодій, Микола Буревій (насправді – Микола Сливка), Володимир, Кузьма, Богдан Дендрис та Михайло Вінтонів (керівник групи). Крім них, у протоколах допитів згадувалися Захар Говоруха, Омелян Кабаченко та Яків Чабан²².

Останні троє були мешканцями Василівського району Запорізької області, яких незадовго до початку німецько-радянської війни відправлено до Західної України для праці на оборонних об'єктах. На початку війни потрапили у полон, звідки невдовзі були звільнені. У Львові вони опинилися в штабі похідних груп по вул. Руській, 20, де прослухали п'ятиденні пропагандистські курси. Наприкінці липня разом з іншими членами похідної групи вирушили на Запоріжжя через Вінницю–Умань–Кривий Ріг²³.

Також про членів похідної групи, які прибули до Запоріжжя, дізнаємося із списку, який у 1955 р. уклали співробітники УКДБ по Запорізькій області. Окрім вищезгаданих осіб, тут також згадувалися Богдан Мовчан, Борис Крицан, Дмитро Бор-

¹⁹ Держархів Запорізької обл., ф. Р-5747, оп. 3, спр. 7840, арк. 14, 68.

²⁰ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, фонд припинених справ (ФПС), спр. П-21873, арк. 48 зв.

²¹ Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі ... моя любов, моє горе. – С. 42–43.

²² Держархів Запорізької обл., ф. Р-5747, оп. 3, спр. 107, арк. 165.

²³ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, спр. 17878, арк. 39–41 зв., 45, 52 зв.

ченко, Степан Галицький, Терентій Єрмолук (Ярмолук) та Теодор Гриців²⁴.

Наприкінці літа – восени 1941 р. відомо про створення осередків ОУН та керівних органів (проводів) різного рівня у багатьох населених пунктах сучасної Запорізької області²⁵. Через те, що до обласного центру оунівці змогли потрапити лише на початку жовтня, коли радянські війська залишили Запоріжжя, упродовж серпня–вересня вони займалися організацією мережі на правобережній частині Запорізького району. Зокрема, у другій половині серпня 1941 р. було створено організацію у с. Нове Запоріжжя²⁶.

Після прибуття до Запоріжжя, члени похідної групи розпочали діяльність щодо реалізації отриманих завдань, зокрема поширення власного впливу на органи місцевого самоуправління. В ідеалі вони мали їх створити й очолити, в гіршому випадку – інтегруватися у вже створені осередки самоуправління. Цю тенденцію помітили також нацистські органи держбезпеки, які всіляко намагалися перешкодити таким планам. Зокрема, 8 грудня 1941 р. Айнзацгрупа «Ц» у донесенні про події у СРСР за № 143 доповідала у Берлін, що у Запоріжжі вдалося призначити на найважливіші посади фольксдойчів та місцевих українців й росіян до того, як в обласний центр прибули члени ОУН. Станом на 8 жовтня німцями було зафіксовано появу 15-ти осіб із Західної України, 9 з яких однозначно належали до ОУН. У донесенні наголошувалося, що ці націоналісти намагалися отримати ключові посади у міській управі, допоміжній поліції та інших адміністративних органах. Коли такі спроби не мали успіху – намагалися підключити місцевих українців, які виступали ініціаторами призначення оунівців на відповідальні посади. Серед найбільш активних учасників цього процесу були відмічені вчитель Олександр Ващук, якого намагалися призначити редактором газети «Нове Запоріжжя», та Дивнич-Ляйт-

²⁴ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 1, спр. 2686, арк. 134–139.

²⁵ У пропонованій статті подаватиметься сучасний адміністративний поділ Запорізької області.

²⁶ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, ФПС, спр. П-21052, арк. 11, 23–23 зв., 26 зв.–27, 29 зв.

віхс, що самовільно зайняв міську друкарню. Ці особи також пропонувалися на посади бургомістра та його заступника²⁷. Отже, у книзі Л. Шанковського помилково зазначалася інформація, що оунівцям таки вдалося очолити органи самоуправління й місцеву газету²⁸.

Цікавою є ситуація із згаданим у німецькому донесенні О. Ващуком, який фігурував саме як член похідної групи, що прибув із Західної України. У архівно-кримінальних справах на членів ОУН О. Ващук згадувався як мешканець Запоріжжя, викладач педагогічного інституту²⁹. Насправді, співробітникам КДБ вдалося встановити, що О. Ващук був уродженцем Галичини, на Наддніпрянщину прибув у 1919 р., мешкав у Запоріжжі й викладав у машинобудівному технікумі. У 1931 р. був заарештований Запорізьким відділом ДПУ за підозрою у приналежності до «Українського національного центру». У березні 1932 р. звільнений й завербований до агентурної мережі під псевдонімом «Вінницький». До німецько-радянської війни використовувався у розробці українських націоналістів та інших «антирадянщиків». Як агент мав позитивні характеристики кураторів із НКВС. Під час окупації О. Ващук працював перекладачем у поліції Запоріжжя, тісно співпрацював з ОУН. У 1942–1943 рр. виїхав з деякими членами ОУН із Запоріжжя, ймовірно, до Німеччини. Станом на 1955 р. співробітники КДБ продовжували його розшук³⁰.

Перший склад Запорізького обласного проводу ОУН, імовірно, був таким: Василь Пастушенко («Дмитро Ясенко») – керівник; Іван Клим («Митар») – організаційний референт; Богдан Мовчан («Степан Лисавка») – провідник підпілля у Запоріжжі та куратор роботи Мелітопольського окружного проводу; Борис Крицан («Криця») – керівник референтури Служби безпеки та, одночасно, інспектор діяльності низових ланок підпілля; Степан Держко та Ілля (Гіля) – референти освіти³¹.

²⁷ Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 71.

²⁸ Шанковський Л. Похідні групи ОУН... – С. 160.

²⁹ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, ФПС, спр. П-21562, арк. 21.

³⁰ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 1, спр. 2883, арк. 6–7.

³¹ Держархів Запорізької обл., ф. Р-5747, оп. 3, спр. 107, арк. 157–158; ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 1, арк. 134.

За створення мережі ОУН у Мелітопольському, Михайлівському, Веселівському та Якимівському районах відповідальною була група Михайла Вінтоніва («Михася»). До складу групи входили Микола Сливка («Буревій»), Іван Молодій («Сошенко») та Володимир Шалько («Володимир»). Разом із ними у напрямку Василівки вирушили Омелян Кабаченко, Захар Говоруха та Яків Чабан. Останні троє намагалися організувати осередки у місцях проживання, селах Лугове, Балки та Підгірне Василівського району³². Також групі Михайла Вінтоніва вдалося створити організацію у Михайлівському районі на чолі з місцевим агрономом Іваном Гребенюком³³.

У Мелітополі член похідної групи Володимир Шалько потрапив до СД й після допиту був змушений залишити Мелітополь, мав виїхати до Львова і зголоситися до співробітництва із місцевим СД³⁴. Ця вказівка, із зрозумілих причин, виконана не була: Шалько залишив Мелітополь, але виїхав до с. Нове Запоріжжя Запорізького району. Тут він працював директором школи. Одружився із місцевою дівчиною Євгенією Костюченко, разом з якою у 1942 р. виїхали із села³⁵.

У Мелітополі обов'язки серед інших учасників похідної групи на початку діяльності були розподілені наступним чином: Михайло Вінтонів – провідник ОУН у Мелітополі й околицях, Микола Сливка займався залученням нових членів до організації, працював серед інтелігенції та робітництва, Іван Молодій відповідав за господарське забезпечення. Осередки організації вдалося створити у самому місті, яке стало центром окружного проводу ОУН, великих селах Вознесенка, Костянтинівка, Семенівка, Новомиколаївка й ін.³⁶

Група оунівців із шести осіб на чолі із Миколою Федисівим (у матеріалах радянських спецслужб чомусь фігурував як «Тодосєв») була направлена Василем Пастушенком до Бердянська

³² Держархів Запорізької обл., ф. Р-5747, оп. 3, спр. 107, арк. 153.

³³ Там само, арк. 153–154.

³⁴ Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі ... моя любов, моє горе. – С. 52.

³⁵ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, ФПС, спр. П-21052, арк. 11, 29.

³⁶ Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі ... моя любов, моє горе. – С. 51, 53–56.

для організації осередків у південно-східній частині Запорізької області³⁷. У Бердянську оунівцям вдалося створити районну управу, яку очолив місцевий вчитель, колишній директор музею Пантелій Клименко. Він же очолив місцевий осередок ОУН³⁸.

На території Оріхівського району перший відомий осередок ОУН у жовтні 1941 р. створили у смт. Комишуваха (на той час – районний центр) двоє невстановлених членів похідної групи, які із Запоріжжя направлялися до Маріуполя³⁹. Після проведення роботи у Комишувасі, ці два члени похідної групи виїхали до Гуляйполя, де також займалися організаційною діяльністю⁴⁰.

Для створення оунівської мережі до м. Оріхова прибули три члени похідної групи, серед яких був місцевий житель Микола Федоренко. Він же був призначений керівником ОУН у Оріхівському районі⁴¹.

Темпи роботи та активність членів похідної групи у створенні мережі націоналістичного підпілля були перервані спецслужбами Райху. Налагодження оунівцями підпільної мережі на Наддніпрянщині і Запоріжжі зокрема, було для нацистської окупаційної адміністрації несподіваним, оскільки її керівники були переконані, що унаслідок понад двадцятирічного більшовицького панування в українського населення були знищені будь-які національні почуття й потяг до незалежності та політичної ініціативи.

Упродовж серпня–листопада 1941 р. нацистська адміністрація вимагала від СД ліквідувати загрозу націоналістичного повстання⁴². На території Наддніпрянщини прокотилася цілеспрямована хвиля арештів членів і прихильників ОУН. Водно-

³⁷ Держархів Запорізької обл., ф. Р-5747, оп. 3, спр. 107, арк. 153.

³⁸ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, ФПС, спр. П-19487, т. 1, арк. 96, 98, 111–112.

³⁹ Там само, спр. П-21118, арк. 19, 24–24 зв., 26–26 зв., 27, 32.

⁴⁰ Держархів Запорізької обл., ф. Р-5747, оп. 3, спр. 7840, арк. 13.

⁴¹ Там само, арк. 14, 68, 283, 293.

⁴² *Боляновський А.* Німецька окупаційна адміністрація і національний рух Опору України у 1941–1944 роках // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів: Вид-во НТШ у Львові, 1999. – Т. 238 (ССХХХVIII). – С. 356.

час у Запоріжжі, на хвилі репресій проти націоналістів, бургомістр Вібе наказав прибрати із громадських місць українську національну символіку (тризуби) та вислати членів ОУН із міста⁴³.

Під час цієї хвилі нацистських репресій І. Клим⁴⁴ та О. Ващук⁴⁵ були змушені залишити Запоріжжя й виїхати на Західну Україну. Згідно із інформацією Української інформаційної служби, у цей час (наприкінці 1941 – початок 1942 рр.) у Запоріжжі розстріляли члена ОУН Н. Вірлика («Михайло Бурій»)⁴⁶. Наприкінці жовтня 1941 р., на вимогу німецької сільськогосподарської комендатури Бердянська, територію міста й району були змушені залишити члени підгрупи М. Федисіва⁴⁷.

Керівництво обласного проводу виїхало із Запоріжжя та легалізувалося на території області. В. Пастушенко переїхав до смт. Михайлівка, де влаштувався на роботу директором клубу⁴⁸. Б. Мовчан працював агрономом у Бердянському районному земельному відділі, Б. Крицан – перекладачем на сінопункті ст. Пришиб Михайлівського району. Всі вони, за необхідності, періодично приїздили до Запоріжжя⁴⁹.

По-різному під час нацистської окупації склалася доля членів похідної групи. 11 квітня 1943 р. у с. Костянтинівка Мелітопольського району? під час оунівської наради, у перестрілці з співробітниками СД загинули члени обласного проводу Б. Мовчан й Б. Крицан, а М. Вінтонів отримав важке поранення в голову й через два дні помер у в'язниці від тортур. По дорозі на нараду до Костянтинівки був заарештований М. Сливка. До 12 травня

⁴³ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, ФПС, спр. П-21562, арк. 62.

⁴⁴ *Шанковський Л.* Похідні групи ОУН... – С. 160.

⁴⁵ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, ФПС, спр. П-20920, арк. 27.

⁴⁶ Вісник Української інформаційної служби. – 1943. – № 9. – С. 33.

⁴⁷ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, ФПС, спр. П-19487, т. 1, арк. 112.

⁴⁸ У матеріалах КДБ 1955 р. в якості директора клубу смт. Михайлівка згадувався член похідної групи Дмитро Борченко. Цілком імовірно, що це один з псевдонімів Василя Пастушенка. Див.: ГДА СБ України, ф. 2, оп. 1, спр. 2686, арк. 137.

⁴⁹ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, ФПС, спр. П-5626, арк. 20, 44 зв., 45 зв.

він перебував у мелітопольській в'язниці, звідки за допомоги місцевих членів ОУН зміг втекти та виїхати за межі міста⁵⁰.

Після втечі М. Сливка виїхав до Західної України, де із серпня 1944 р. перебував в УПА. Був зв'язковим з особливих доручень між проводами ОУН Дрогобицької та Станіславської областей⁵¹. Під загрозою арешту також був вимушений залишити Мелітополь й І. Молодій. Спершу він опинився у Дніпропетровську, а потім виїхав до В. Пастушенка у Полтаву, де останній керував обласним проводом. Через деякий час І. Молодій керував відділом УПА в Чорному Лісі (Кіровоградська область), пізніше – виїхав на Закерзоння, де й був заарештований та засуджений⁵².

В. Пастушенко («Кальба») після Полтави керував обласним проводом ОУН Київщини, одночасно обіймав посаду заступника крайового провідника Центрально-українських земель. Після цього вирушив на Волинь, перебував у групі УПА-Південь. Загинув на початку лютого 1944 р. у сутичці із радянськими партизанами біля с. Дермань Рівненської області. Посмертно нагороджений Срібним Хрестом Заслуги УПА⁵³.

Після повернення радянської влади на територію Запорізької області, радянські органи держбезпеки у процесі ліквідації осередків ОУН окрему вагу звертали на членів похідних груп, чітко виокремлюючи їх із загальної маси націоналістичного підпілля. Тому є можливість простежити процес розшуку та агентурно-оперативної розробки саме організаторів ОУН на Запоріжжі. Зокрема, під час розробки агентурної справи «Гора» на членів ОУН с. Лукашеве Запорізького району у січні 1944 р. було з'ясовано обставини створення організації наприкінці серпня 1941 р., а також встановлено, що у населеному пункті

⁵⁰ *Молодій І.* Пискоровичі, Пискоровичі ... моя любов, моє горе. – С. 89–94.

⁵¹ *Матисякевич З.* Історія Синевідська Вижного. – Львів: Літопис, 2003. – С. 308–309.

⁵² *Молодій І.* Пискоровичі, Пискоровичі ... моя любов, моє горе. – С. 103, 113, 118.

⁵³ Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 2006. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали. – С. 148.

під час окупації працював вчителем член похідної групи Степан Галицький, який потім виїхав до Німеччини⁵⁴.

З лютого 1944 р. у доповідній НКДБ УРСР про викриття й ліквідацію підпілля ОУН на території Запорізької області акцентувалася увага на тому, що перші осередки ОУН в регіоні було закладено членами похідної групи (за «чекістською» термінологією – «емісарами головного Проводу ОУН»). У цьому документі згадувалися організатори осередків націоналістичного підпілля І. Молодій, М. Сливка⁵⁵ та М. Вінтонів. Також зазначалося, що основні організатори підпілля виїхали за межі області напередодні звільнення області. Відповідно, органи НКДБ здійснювали їхній розшук, паралельно із викриттям нових осередків ОУН та відстеженням можливих схованок зброї⁵⁶. Із членів похідної групи ОУН, які займалися організацією підпілля на Запоріжжі, органам держбезпеки вдалося заарештувати лише І. Молодія⁵⁷. Це відбулося вже на Закерзонні у 1944 р.

На території Запорізької області відбувалася «зачистка» регіону від місцевих оунівців. Про те, що розшук «емісарів Головного Проводу ОУН» не знімався з порядку денного, свідчили й матеріали архівно-кримінальних справ, зокрема протоколи допитів членів ОУН, де щонайменше половина питань стосувалося саме прибульців із Західної України. Отримана під час допитів інформація систематизувалася, звірялася з вже наявною й ставала джерелом для появи постанов про виокремлення матеріалів тієї чи іншої кримінальної справи в окреме провадження. Зокрема, із кримінальної справи № 2401 з обвинувачення керів-

⁵⁴ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 1, спр. 259, арк. 84.

⁵⁵ М. Сливка у виявлених документах радянських органів держбезпеки, включно з протоколами допитів членів ОУН, фігурував завжди з прізвиськом «Буревій», оскільки його розконспірувати не вдалося.

⁵⁶ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 1, спр. 78, арк. 40–46.

⁵⁷ Наприкінці 1944 р. на Західній Україні також заарештували і М. Сливку. За діяльність в ОУН та участь в УПА у 1945 р. він був засуджений до 15 років таборів. Разом із тим, слідчим не вдалося прив'язати його до діяльності за межами західноукраїнських областей. І. Молодій, вже відбуваючи покарання, у 1948 р. був ідентифікований як один з організаторів ОУН на Мелітопольщині й відбув додаткове слідство.

ника осередку ОУН с. Новомиколаївка Мелітопольського району виокремили матеріали на М. Сливку, І. Молодія та ін.⁵⁸

Укладаючи паспорт-характеристику Запорізької області станом на 1 серпня 1950 р., співробітники УМДБ зазначили, що членами похідної групи ОУН на території області було створено 3 окружні проводи у містах Запоріжжя, Мелітополь та Бердянськ, міські проводи у Мелітополі та Запоріжжі, а також ряд районних проводів. Акцентувалася увага на тому, що дехто з керівників ОУН з території області виїхав під час німецького відступу. На думку співробітників органів держбезпеки, які уклали паспорт-характеристику, у жовтні 1943 – 1950 рр. була ліквідована основна частина осередків ОУН у регіоні, зокрема вдалося заарештувати 188 осіб й викрити 13 організацій різного рівня⁵⁹.

Чергова згадка про розшук членів похідної групи ОУН була віднайдена серед матеріалів з керівництва й контролю за агентурно-оперативною роботою органів держбезпеки Запорізької області за 1952 р. У довідці, датованій 19 вересня, зазначалося, що наприкінці жовтня 1941 р. до Запоріжжя прибула похідна група у кількості 11 осіб, в основному уродженців Західної України, які за фахом були вчителями, інженерами та агрономами. У Запоріжжі ними було створено обласний провід, який складався з 4 підпільників на чолі з Дмитром Ясенком⁶⁰. Також йшлося про окружні проводи ОУН у Мелітополі та Бердянську. Згадувалися у документі керівники підпілля, які загинули у перестрілці з німцями у с. Костянтинівка Мелітопольського району у 1943 р.: М. Вінтонів, Б. Крицан та Б. Мовчан, а також заарештований І. Молодій. За даними співробітників УМДБ Запорізької області, на той час у розшуку перебували 13 активних учасників запорізького підпілля ОУН періоду німецької окупації.

У цьому ж документі зазначалися основні проблеми, що супроводжували розшук зазначених членів ОУН. Зокрема те, що

⁵⁸ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, спр. 5723, арк. 67.

⁵⁹ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 459, т. 2, арк. 13–15.

⁶⁰ Один з псевдонімів, яким користувався В. Пастушенко.

під час ліквідації осередків підпілля, створених під час нацистської окупації, не було проведено належної роботи з родичами, не виявлені особисті та ділові зв'язки розшукуваних, не заведено облікові справи тощо. Відповідно, контроль за розшуком не здійснювався. Виходячи з цього, пропонувалися наступні заходи:

1. Організувати силами відділення 2-Н перегляд архівних агентурних та кримінальних справ на членів ліквідованих осередків, перш за все, керівних ланок, з метою:
 - а) з'ясувати родинні та ділові зв'язки заарештованих, утримувачів конспіративних квартир підпілля ОУН періоду нацистської окупації, які з якихось причин не були заарештовані;
 - б) здійснити всебічну перевірку, у тому числі й агентурну, осіб, які будуть виявлені у результаті розшуку;
 - в) цікаві в оперативному плані зв'язки взяти на облік й організувати їхню агентурну розробку;
 - г) посилити контроль за оперативним розшуком організаторів та керівників осередків ОУН, які уникли арешту.
2. Зазначену роботу пропонувалося здійснювати у напрямку:
 - а) з'ясування, чи не здійснювали націоналістичної діяльності на території області зазначені зв'язки;
 - б) виявлення їхніх зв'язків із розшукуваними особами або націоналістичним підпіллям, яке діяло у Західній Україні;
 - в) виявлення фактів встановлення зв'язків із членами ОУН, які прибули на територію області в якості переселенців із Західної України⁶¹.

У 1954 р. у документації органів держбезпеки знову було актуалізоване питання розшуку членів похідної групи ОУН. У довідці від 24 листопада 1954 р. подавалася інформація про оунівців, які з жовтня 1941 р. по лютий 1942 р. проживали по вул. Інженерній, 5 у Запоріжжі й залишили помешкання під загрозою арешту СД. За агентурними даними, за цією адресою у Пелагеї Бідник-Котової проживали такі члени ОУН:

⁶¹ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 1, спр. 2157, арк. 202–205.

1. Клим Радник, 35–40 років, носив великі окуляри, за приналежність до ОУН був ув'язнений поляками;
2. Василь, 28–30 років, за фахом вчитель, до війни був ув'язнений поляками за приналежність до ОУН;
3. Терентій, 23–25 років;
4. Юрко, років 20–22, до війни був студентом;
5. Іван, років 40–45;
6. Орест, 22–24 років;
7. Івась, 20 років.

До цих осіб із Західної України приїздив оунівець Тарас,. Він проводив з ними наради, на яких дорікав за недостатньо потужну роботу ОУН у Запоріжжі й вимагав її активізації.

Для встановлення повних особистих даних членів похідної групи, які проживали по вулиці Інженерній, 5 у Запоріжжі, що дозволило б здійснити їхній розшук, встановити обставини діяльності у обласному центрі та зв'язки у місті й області, у 1954 р. розроблялися родинні й інші близькі зв'язки місцевих членів ОУН, які були залучені до підпілля й відвідували будинки за зазначеною адресою. Крім того, до роботи залучалася агентура, яка під час нацистської окупації міста працювала на біржі праці та у міській управі. У цих установах також працювали оунівці, або ж принаймні були доволі частими відвідувачами. Також агентура підключалася для виявлення інших адрес, де проживали у Запоріжжі під час нацистської окупації інші вихідці із Західної України⁶².

20 грудня 1954 р. керівництво 4 відділу УКДБ по Запорізькій області звернулося із запитом до колег з центрального управління, а також Івано-Франківської області й, окремо, Городенківського району. Лист стосувався встановлених на той час членів похідної групи ОУН, які прибули восени 1941 р. до Запоріжжя: колишній політв'язень за Польщі Клим – «пан Радник» (можливо, ідеться про Івана Кліма), колишній політв'язень Василь, Терентій Єрмалюк, а також Юрко, Іван, Орест, Ілля (Гілля). Також згадувався імовірний представник центрального (крайового?) проводу ОУН Тарас. Адресація листа до Івано-Франківсь-

⁶² ГДА СБ України, ф. 2, оп. 1, спр. 2359, арк. 233–236.

кої області була пов'язана із тим, що власниця помешкання по вул. Інженерній, 5 Пелагея Бідник-Котова листувалася з жителькою Городенки, імовірно родичкою, Галиною Мацюрою.

Співробітники запорізького КДБ вважали Бідник-Котову наближеною до членів похідної групи і зверталися із проханням повідомити наявну інформацію про зазначених організаторів ОУН у Запоріжжі. Також їх цікавила наявність агентури з числа колишніх членів похідних груп, які у 1941 р. направлялися на Наддніпрянщину й могли б за описовими даними впізнати квартирантів Бідник-Котової. Уповноваженого КДБ у Городенківському районі прохали зайнятися розробкою Галини Мацюри й інших осіб, які згадувалися у перехоплених листах із Запоріжжя⁶³.

8 грудня 1954 р. КДБ УРСР надало управлінню КДБ по Запорізькій області вказівки щодо посилення роботи по лінії боротьби з українським націоналістичним підпіллям. Відповідь на цей лист надали на початку лютого 1955 р. Окреме місце у доповідній записці було відведено матеріалам на членів похідної групи ОУН, які проживали по вулиці Інженерній, 5 у Запоріжжі, входили до складу обласного, Мелітопольського і Бердянського окружних проводів ОУН. Автори документу зазначали, що співробітникам УКДБ вдалося встановити осіб з найближчого оточення керівників націоналістичного підпілля. Відповідно, їх розробка мала сприяти розшуковим заходам. Серед таких осіб згадувалися: Іван Олійник, відповідальний за розбудову ОУН на території Вільнянського району; колишній лейтенант Червоної армії Олександр Мироненко; залучені восени 1941 р. до ОУН Надія Білошиста-Желєзна, Євдокія Костюченко, Марія Страусова-Доданова та Катерина Філь⁶⁴.

Надія Білошиста-Желєзна після звільнення Запоріжжя була затримана й під час допитів надала відому їй інформацію про оунівців. Для виявлення зв'язків членів похідної групи ОУН, була завербована в якості агента, однак в подальшому не бажала співпрацювати з органами НКДБ. Її заарештували і згідно

⁶³ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 1, спр. 2686, арк. 16–18.

⁶⁴ Там само, арк. 2–8.

із рішенням Особливої наради при НКВС СРСР у 1945 р. ув'язнили на три роки у таборі. Після відбуття покарання залишилася проживати у Норильську. Марія Страусова-Доданова у січні 1955 р. була завербована під псевдонімом «Скорик». У 1944 р. її заарештували разом із Надією Білошистою-Желєзноюю й 1945 р. ув'язнили на три роки у таборі, однак того ж року її звільнили по амністії й вона повернулася до Запоріжжя⁶⁵.

Через агентів «Явір» та «Рибкіна» розроблялася жителька Запоріжжя Олена Дзиваківська. Остання, хоча і проживала під час нацистської окупації в евакуації, однак була сестрою О. Ващука – агента «Вінницького». Його місце перебування й надалі залишалося загадкою для співробітників КДБ. Враховуючи, що О. Дзиваківська ще у 1939 р. погодилася на співпрацю з органами держбезпеки, її запросили на співбесіду, під час якої надала інформацію про своїх трьох братів, які перебували у розшуку. Вона припускала, що розшукуваний О. Ващук може перебувати закордоном. Відповідно, співробітники КДБ розраховували, що умови встановлення місця перебування останнього, враховуючи його довготривалу якісну співпрацю з органами держбезпеки, вдасться переконати його працювати в інтересах КДБ за кордоном⁶⁶.

У черговий раз до розшуку організаторів підпілля ОУН у Запоріжжі повернулися в рамках реагування на директиву КДБ № 9 від 5 лютого 1955 р. про посилення контррозвідувальної роботи проти закордонних антирадянських центрів. Станом на 7 березня того ж року серед таких матеріалів згадувалися оперативні обліки й матеріали на групу оунівців, які займалися створенням керівних ланок націоналістичного підпілля на території сучасної Запорізької області. Значною мірою співробітники регіонального УКДБ опиралися на свідчення одного з членів похідної групи ОУН І. Молодія, датовані 1948 р.⁶⁷ Останній під час допитів розповів слідчим багато, але не завжди правдиво. У протоколах допитів зустрічаються спеціально спотво-

⁶⁵ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 1, спр. 2686, арк. 6–8.

⁶⁶ Там само, арк. 8–11.

⁶⁷ Там само, спр. 2883, арк. 3.

рені ним дані. Зокрема, тут міститься перелік оунівського активу Запорізької області, де керівником обласного проводу ОУН І. Молодій назвав Василя Ясенка («Дмитра Романовича»)⁶⁸. У спогадах І. Молодій зазначив правильне прізвище керівника запорізької ОУН – В. Пастушенко⁶⁹. Аналогічною була ситуація з М. Сливкою («Буревієм»), якого І. Молодій на допитах згадував, але лише на псевдо.

18 березня 1955 р. керівництво 4 відділу КДБ УРСР надало вказівки УКДБ по Запорізькій області про активізацію чекістської роботи з розшуку, виявлення та розробки українських націоналістів на території області. Зауважимо, що серед перерахованих у документі структурних ланок підпілля та його активних учасників, особливо тих, що виїхали за межі області й країни, спостерігається певна плутанина. Разом з членами ОУН зазначалися працівники окупаційних органів самоврядування, які не були членами чи прихильниками ОУН. Але по обліках КДБ вони проходили саме як українські націоналісти, члени ОУН. Тут же зазначалося, що станом на 1955 р. КДБ не вдалося розшукати понад двадцять організаторів оунівського підпілля, серед яких М. Вінтонів, М. Федисів, Ясенко, Клим, Ілля, Білинський та ін.⁷⁰

Для активізації розшуку організаторів мережі ОУН у Запоріжжі передбачалося здійснити ряд оперативно-розшукових заходів. Зокрема, ретельно вивчити усі наявні матеріали про діяльність ОУН на території області та активних учасників підпілля. Пропонувалося через агентуру встановити усіх родичів та близьких до провідників місцевих осередків ОУН осіб і розпочати їхню активну агентурну розробку. Цей пункт стосувався не лише обласного управління КДБ, але також апаратів держбезпеки Мелітопольського, Токмацького та Бердянського районів.

⁶⁸ Держархів Запорізької обл., ф. Р-5747, оп. 3, спр. 107, арк. 153.

⁶⁹ *Молодій І.* Пискоровичі, Пискоровичі ... моя любов, моє горе. – С. 43.

⁷⁰ Михайло Вінтонів загинув весною 1943 р. у Мелітопольському районі. Псевдонімом «Ясенко» користувався обласний провідник В. Пастушенко, який загинув на Волині на початку лютого 1944 р. І. Клим був розстріляний німцями 9 березня 1944 р. у Дрогобичі.

Встановлений раніше на території Запоріжжя колишній лейтенант Червоної армії Олександр Мироненко, який восени 1941 р. певний час проживав на квартирі разом із організаторами ОУН й був учасником нарад керівників місцевого підпілля, залишався під наглядом оперативників КДБ. Зважаючи на особисте знайомство з членами похідних груп, планувалося вивчити його на предмет вербування до агентурної мережі.

Для збору інформації про діяльність ОУН на території області під час німецько-радянської війни пропонувалося вивчити можливості використання у кожному окремому випадку «архівної» агентури, яка брала участь у розробках оунівців у 1943–1945 рр. На думку керівництва КДБ УРСР, агентурно-оперативну діяльність з встановлення членів похідної групи та інших активістів ОУН, які перебували за кордоном, необхідно було проводити шляхом інфільтрації агентури КДБ до еміграційних антирадянських структур⁷¹.

Продовжуючи розшук членів місцевих осередків ОУН, співробітники УКДБ по Запорізькій області розширювали агентурну мережу. У травні 1955 р. під агентурним псевдонімом «Коваленко» завербували механіка Щербазаводу № 38 Івана Козаченка. У 1941 р. він закінчив Запорізький машинобудівний інститут (нині – Національний університет «Запорізька політехніка») й виїхав до с. Нове Запоріжжя, де жив увесь час нацистської окупації. Працюючи вчителем математики у місцевій школі, був знайомий з оунівцем Володимиром Шальком. «Коваленко» після вербування був направлений на розробку родинних та інших дружніх зв'язків останнього та його дружини Євдокії Костюченко⁷².

У вересні 1955 р. старший оперуповноважений 3 відділу 4 управління КДБ УРСР капітан Подлипенко подав рапорт, де звітував про своє відрядження до Одеської і Запорізької областей. Одним із головних завдань його перебування у Запорізькому регіоні була робота з розшуку організаторів та членів обласного проводу ОУН. На його думку, на окрему увагу заслуговували

⁷¹ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 1, спр. 2686, арк. 28–30.

⁷² Там само, арк. 49–50.

кілька фігур: член похідної групи В. Шалько, який у 1943 р. разом з дружиною Є. Костюченко виїхали з с. Нове Запоріжжя до Німеччини; організатор підпілля у Вільнянському районі І. Олійник, який з дружиною виїхали в одну із західних країн; Микола Буревій (насправді – Сливка), організатор ОУН на Мелітопольщині. Капітан Подлипенко зазначав, що на кожного з перерахованих тривалий час ніяких заходів з розшуку не проводилося. Тому матеріали по цих особах передали досвідченим співробітникам 4 відділу обласного УКДБ. У плані оперативно-агентурних заходів передбачалися нові вербування агентів серед родичів розшукуваних. Крім того, по цим справах працювали кваліфіковані агенти «300» та «88», які раніше перебували у підпіллі ОУН на території Запорізької області⁷³.

Станом на грудень 1955 р. співробітникам 4 відділу УКДБ по Запорізькій області вдалося скласти докладний список членів похідної групи ОУН, які займалися створенням мережі підпілля на території Запорізької області. Він нараховував 23 особи⁷⁴: керівник обласного проводу ОУН Василь Ясенко («Дмитро»), заступник обласного провідника Клим, член обласного проводу, відповідальний за роботу з вчителями Гіле (Ілля), керівники Мелітопольського підпілля Михайло Вінтонів, Микола Буревій та Іван Молодій («Степовий»), Богдан Дендрис, Володимир Шалько, організатор підпілля на Бердянщині Володимир Федисів, Дмитро Білинський («Дуб»), член Запорізького обласного проводу Степан, члени обласного проводу Богдан Мовчан («Богдан») та Борис Крицан («Блискавка»), член Михайлівського районного проводу ОУН Дмитро Борченко, Степан Галицький, «Тарас Іванович», Терентій Єрмолук (Ярмолук),

⁷³ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 1, спр. 2883, арк. 25–28.

⁷⁴ У довідці про стан агентурно-оперативної діяльності УКДБ по Запорізькій області проти українських націоналістів, підготовленій влітку 1964 р., вже нараховували 25 членів похідної групи, яка восени 1941 р. прибула до Запоріжжя, щоправда, без наведення їхніх прізвищ, або псевдонімів. Там же зазначалося, що весною 1943 р. окремі керівники націоналістичного підпілля Запорізької області німцями були заарештовані й розстріляні, а інші виїхали на Захід. Див.: ГДА СБ України, ф. 1, оп. 1, спр. 1603, арк. 7.

Юрко, Іван, Орест, Володимир Хабалик, Дмитро Бялий та Теодор Гриців⁷⁵. Незважаючи на деякі неточності у прізвищах та обставинах їхньої появи у Запорізькій області, що було зумовлено реаліями підпільної діяльності членів ОУН, цей список на сьогоднішній день є максимально повним для з'ясування, хто саме прибув у регіон восени 1941 р. для створення мережі оунівських осередків.

У подальших оперативних розробках українських націоналістів, що їх здійснювали співробітники УКДБ по Запорізькій області, нам вдалося знайти інформацію лише про І. Молодія. Цей член похідної групи, а потім один з керівників підпілля ОУН на Мелітопольщині, як польський громадянин у 1955 р. виїхав до Польщі і цікавив органи держбезпеки в якості можливості інфільтрації до еміграційних осередків антирадянського руху. Співробітники КДБ не виключали, що І. Молодій встановив зв'язки із закордонними осередками ОУН й отримав завдання відновити взаємостосунки, зокрема й на території Мелітопольського району, для активізації антирадянської діяльності⁷⁶.

На початку вересня 1957 р. були підготовлені пропозиції про активізацію розробки українських націоналістів, які мешкали у Мелітопольському районі. Активні агентурно-оперативні заходи, згідно з документом, необхідно було також проводити стосовно колишньої учасниці місцевої ОУН Надії Артюхової. У квітні 1957 р. вона повернулася до Мелітополя й працювала санітаркою у лікарні. Під час нацистської окупації вони з І. Молодієм були заручені, але побратися не встигли через загрозу арешту мелітопольських оунівців. Після відбуття покарання І. Молодій намагався відновити контакти з Н. Артюховою.

Напередодні виїзду до Польщі І. Молодій перебував на спецпоселенні у Красноярському краї, де познайомився із Северином Любенецьким, близьким знайомим митрополита Української греко-католицької церкви Йосипа Сліпого. Після від'їзду І. Молодія, вони продовжили листуватися, але їхні листи проходили перлюстрацію. У одному з листів від 1956 р. І. Молодій

⁷⁵ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 1, спр. 2686, арк. 134–139.

⁷⁶ Там само, арк. 286.

писав, що у Польщі працюють українські комітети, які допомагають населенню. Також у цьому листі він просив розшукати Н. Артюхову й надав контакти її батька, який залишився проживати у Мелітополі.

Н. Артюхова звільнилася з ув'язнення у 1953 р. й була відправлена на спецпоселення до Воркути. Зрештою, разом із цивільним чоловіком Лісовенком приїхали до Мелітополя. Із серпня 1956 р. перебувала у агентурній розробці мелітопольських КДБістів. Безпосередньо її розробкою займався агент «Збишко» – колишній активний діяч ОУН Мелітополя періоду нацистської окупації Микола Семикін. Планувалося також введення в розробку агентки «Вознесенської». Чекісти очікували, що І. Молодій захоче використовувати колишню зв'язкову окружного проводу ОУН для поширення націоналістичних та загалом антирадянських матеріалів. Разом із тим, розглядалося й питання про вербування Н. Артюхової в якості агента КДБ⁷⁷.

Ініціювалася також вербування І. Молодія. Очевидно, це пов'язувалося із інформацією про його намір виїхати до Канади на проживання, про що він написав у одному з листів до Н. Артюхової, висловлюючи намір перед тим відвідати її у Мелітополі. Зважаючи на важливість постаті І. Молодія для можливої розробки закордонних осередків ОУН, у КДБ УРСР вважали доцільним звернутися до органів держбезпеки Польщі для організації їхніми співробітниками його активної розробки. За результатами цієї розробки й мало вирішуватися питання щодо можливості його вербування.

За умови, якщо необхідності у вербуванні І. Молодія не буде, вважалося за доцільне підставити йому агента «Кравця» – Івана Ткалича, з якими вони перебували разом у внутрішній в'язниці УМДБ по Запорізькій області у 1948 р. Тоді «Кравець» допомагав співробітникам органів держбезпеки у внутрішньокамерній розробці І. Молодія⁷⁸.

Актуальним питання агентурної розробки І. Молодія залишалося й у 1961 р. У перспективному плані основних аген-

⁷⁷ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 1, спр. 2786, арк. 181–184.

⁷⁸ Там само, спр. 2883, арк. 262–264.

турно-оперативних заходів УКДБ по Запорізькій області з перешкоджання «підривній діяльності українських буржуазних націоналістів» від березня 1961 р. зазначалося, що він листувався з агентом «Світланою», яка проживала на території Запорізької області. У листах І. Молодій писав, що наполегливо намагається отримати візу, щоб з Польщі виїхати до Канади. У перспективному плані УКДБ знову наголошувалося на необхідності розробки й реалізації спільно з польською держбезпекою заходів із вербування І. Молодія для його засилання до націоналістичних організацій, які діяли в Канаді. Відповідальними за роботу в цьому напрямку були визначені заступник начальника 2 відділу УКДБ підполковник Нечай та уповноважений УКДБ у Мелітополі підполковник Ключник⁷⁹.

У спогадах І. Молодій писав, що тричі намагався отримати дозвіл від польської влади для виїзду до Канади. Всі три рази отримував відмову через свою належність до націоналістичного підпілля та української самооборони на Закерзонні. Після другого подання у нього був шанс виїхати, сприяння обіцяли два співробітники польської контррозвідки. Однак І. Молодій відмовився від співпраці і, відповідно, залишився проживати у Польщі. Про листування з Н. Артюховою у спогадах міститься лише кілька епізодичних згадок⁸⁰.

Інформації про розшук осіб, причетних до створення осередків ОУН на території Запорізької області, у наступні роки поки не виявлено. Отже, незважаючи на прискіпливу увагу, співробітникам держбезпеки так і не вдалося встановити повні дані на членів похідної групи, яка прибула у жовтні 1941 р. до обласного центру. Очевидно, що тут на користь членів ОУН зіграли принципи конспірації, які використовували підпільники. За винятком загиблих В. Пастушенка, М. Вінтоніва, Б. Крицана та Б. Мовчана, органи держбезпеки змогли «вирахувати» лише одного з організаторів підпілля на Мелітопольщині – І. Молодія. Останньому сприяло, на нашу думку, два фактори: діяльність

⁷⁹ ГДА СБ України, ф. 1, оп. 1, спр. 1602, арк. 53.

⁸⁰ *Молодій І.* Пискоровичі, Пискоровичі ... моя любов, моє горе. – С. 242–243.

цього підпільника в основному під реальним прізвищем та арешт у 1944 р. й відбуття покарання саме у радянському таборі. Ще один організатор підпілля на Мелітопольщині, М. Сливка, був відомий усім лише як «Буревій». Через це він, хоч і був заарештований органами держбезпеки, присуд отримав лише за діяльність на Західній Україні, без згадки про його підпільну роботу у Запорізькій області.

Зацікавленість радянських спецслужб розшуком організаторів осередків ОУН була цілком зрозумілою. Після «зачистки» основних осередків націоналістичного підпілля на території УРСР, основна увага органів МДБ-КДБ була прикута до діяльності ОУН та інших націоналістичних організацій й груп за кордоном. Відповідно, колишні учасники націоналістичного підпілля Запорізької області могли за певних обставин, на думку органів держбезпеки, стати корисними для агентурно-оперативної діяльності.

REFERENCES

1. Armstronh, Dzh. (2008). *Ukraynskyj natsyonalizm. Fakty y yssledovanyia*. (P. V. Bekhtyn Trans.). Moskva: ZAO Tsentrpolihraf. [in Russian].
2. Bolianovs'kyj, A. (1999). *Nimets'ka okupatsijna administratsiia i natsional'nyj rukh Oporu Ukrainy u 1941–1944 rokakh. Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka*. L'viv: Vydavnytstvo NTSh u L'vovi. Vol. 238 (CCXXXVIII). [in Ukrainian].
3. Chubaj, M. (1952). *Rejd orhanizatoriv OUN vid Popradu po Chorone more*. Miunkhen: Cicero. [in Ukrainian].
4. Kosyk, V. (1998). *Ukraina v Druhij svitovij vijni u dokumentakh. Zbirnyk nimets'kykh arkhivnykh materialiv (1941–1942)*. L'viv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy; L'vivs'kyj derzhavnyj universytet im. I. Franka; Instytut ukrains'koi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. Hrushevs'koho NAN Ukrainy. Vol. 2. [in Ukrainian].
5. Kuk, V. (2002). *Derzhavotvorcha diial'nist' OUN u 1941 rotsi. Akt vidnovlennia Ukrains'koi Derzhavy vid 30 chervnia 1941 roku. Narodoznavchi zoshyty*, 5–6. [in Ukrainian].
6. *Litopys UPA. Nova seriia* (2006). Kyiv; Toronto: Vydavnytstvo «Litopys UPA». Vol. 8: Volyn', Polissia, Podillia: UPA ta zapillia. 1944–1946. Dokumenty i materialy. [in Ukrainian].

7. Matysiakevych, Z. (2003). *Istoriia Synevids'ka Vyzhnoho*. L'viv: Litopys. [in Ukrainian].
8. Molodij, I. (1997). *Pyskorovychi, Pyskorovychi ... moia liubov, moie hore. Zakerzonnia. Spomyny voiakiv UPA*. Varshava: Tyrsa. Vol. 3. [in Ukrainian].
9. Moroko, V. (2007). *Zaporiz'ka oblast' u radians'ko-nimets'kij vijni 1941–1945 rr.: Navchal'nyj posibnyk do spetskursu «Zaporiz'ke Podniprov'ia u 40-i rr. XX – na pochatku XXI st.»*. Zaporizhzhia: ZNU. Part 1. [in Ukrainian].
10. Nikol's'kyj, V. (2001). *Pidpillia OUN(b) u Donbasi*. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
11. Podkur, R. and Chentsov, V. (2010). *Dokumenty orhanov hosudarstvennoj bezopasnosti USSR 1920–1930-kh hodov: ystochnykovedcheskyj analiz*. Ternopol': Zbruch. [in Russian].
12. Schur, Yu. (2018). *OUN na terytorii Zaporiz'koi oblasti. 1940–1945. Dokumenty i materialy*. In: *Litopys UPA. Serii «Biblioteka»*. Toronto; L'viv: Vydavnytstvo «Litopys UPA». Vol. 14. [in Ukrainian].
13. Serhijchuk, V. (2005). *Ukrains'kyj zdvyh: Naddniprianschyna. 1941–1955*. Kyiv: Ukrains'ka vydavnycha spilka. [in Ukrainian].
14. Shankovs'kyj, L. (1958). *Pokhidni hrupy OUN: prychnyky do istorii pokhidnykh hrup OUN na tsentral'nykh i skhidnykh zemliakh Ukrainy v 1941–1943 rr.* Miunkhen: Ukrains'kyj samostijnyk. [in Ukrainian].

Shchur Yu. Detection for the Organizers of OUN Units in Zaporizhzhia Region: from Punishment to Attempts of Incorporation into the «Foreign Nationalist Community»

The article is based on the analysis of the documents of Soviet state security bodies. The research is to observe the retrieval processes of the underground network of OUN organizers on the territory of Zaporizhzhia oblast and the commitment of special intelligence and operational activities.

Methodology and methods. The main methods of the research are principles of historicism and objectivity. To achieve the goal, a great complex of general and special historical methods of scientific knowledge, in particular, chronological and method of Comparative History, were used. Methods of hermeneutics and critical analysis of a historical source were the main for analyzing the documents of the Soviet state security bodies.

Conclusions. In reliance on the documents of German and Soviet state security bodies and narrative sources, the author defined the quantitative

and personal composition of the derived OUN group which arrived in Zaporizhzhia to create a network of the nationalized underground movement in the region in autumn 1941. The author focused on the intelligence and operational as well as other measures which were committed by personnel of the Soviet state security bodies to retrieve the organizers and participants of OUN in Zaporizhzhia oblast. The retrieval participants of OUN who established the nationalized underground movement on the territory of contemporary Zaporizhzhia oblast in the period of German occupation had the aim to punish them for anti-Soviet (independent) activity and to incorporate agents into centers of Ukrainian political emigration. The employees of KGB tried to build up a strategy of intelligence and to involve the leaders of OUN in Soviet intelligence as secret agents of KGB. Soviet state security bodies tried to incorporate them into the anti-Soviet organizations and groups which were located in Western Europe and the USA.

Key words: Zaporizhzhia, RGB, MGB, state security bodies, OUN, derived group.